

СТАНОВЛЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОЇ ЧОРНОГОРІЇ: У ПОШУКАХ ІДЕНТИЧНОСТІ

Боротьба Чорногорії за право залишити федерацію та її державне будівництво після проголошення незалежності суттєво відрізнялися від аналогічних процесів в інших колишніх югославських республіках. У статті аналізується сутність і успішність об'єднавчого проекту, який став ідеологічним підґрунтям сучасної чорногорської держави, та розв'язання у його рамках проблеми чорногорської ідентичності. Йдеться про спробу лідерів Чорногорії створити чорногорську громадянську націю, об'єднану навколо ідеї європейської інтеграції.

Ключові слова: ідентичність, нація, незалежність, Чорногорія, Сербія.

Daria Gaidai. Establishment of an Independent Montenegrin State: In Search of Identity.

Montenegro's struggle for the right to leave federation as well as its state building process after independence differed significantly from the similar processes in other former Yugoslav republics. The article examines the meaning and efficiency of the nation-building project that has been turned into an ideological foundation for the modern Montenegrin state, and how the issue of Montenegrin identity has been resolved within its framework. It analyzes the attempts of Montenegro's leaders to create a Montenegrin civil nation united around the idea of European integration.

Key words: identity, nation, independence, Montenegro, Serbia.

Чорногорія є однією з найменших європейських держав: населення республіки становить приблизно 620 тис. осіб. З них 45% осіб вважають себе чорногорцями, а 28,7% – сербами, ще 8,6% – босняками, 3,3% – мусульманами, 4,9% албанців, хорватів і циган близько 1% [12]. Як незалежна держава, Чорногорія з'явилася на карті світу 3 червня 2006 року. У цей день чорногорський парламент проголосив відновлення, після 88-річної перерви, незалежності Чорногорії, базуючись на результатах референдуму щодо

державного статусу республіки 21 травня 2006 року. Сербія офіційно не протестувала проти такого рішення і визнала незалежність свого найближчого партнера.

Розпад союзної держави Сербія і Чорногорія, останнього уламку колись великої югославської федерації, поставив крапку в існуванні югославської ідеї. Протягом майже двох століть ця мрія про об'єднання всіх південних слов'ян у єдину могутню державу спрямовувала та визначала ідентичність балканських народів. Однак, напевне, найбільшу роль вона відіграла в історії чорногорців, які найдовше залишилися їй вірними та останніми з-поміж югославських республік проголосили незалежність. Занепад, а згодом і повна дискредитація югославської ідеї внаслідок кривавого розпаду СФРЮ зі всією гостротою поставило на порядок денний Чорногорії питання її ідентичності. По суті, у Чорногорії лише у середині 1990-х років розпочалася публічна дискусія щодо національного статусу чорногорців, їхніх прав та інтересів на десятиліття пізніше, ніж у їхніх сусідів. Звичайно ж, це мало свій відбиток на процес формування модерної чорногорської нації та її шлях до незалежності.

Бажаючи уникнути гострих міжетнічних зіткнень, які супроводжували національне самовизначення інших югославських націй, та усвідомлюючи розмитість чорногорської ідентичності, політичні лідери Чорногорії вирішили переглянути підхід до розуміння нації. Замість того, щоб за прикладом своїх сусідів апелювати до права націй на самовизначення, паралельно обґрунтовуючи право чорногорців називатися нацією, вони обрали національний проект, в основу якого поклали громадянський принцип. ***Сутність та успішність цього об'єднавчого проекту і є предметом розгляду цієї статті.*** Для цього ми спершу з'ясуємо причини зростання популярності ідеї політичної незалежності Чорногорії, тоді проаналізуємо основні компоненти чорногорського національного проекту, а наприкінці розглянемо, наскільки функціональною на практиці виявилася концепція мультиетнічної громадянської нації у Чорногорії.

Державна політика Чорногорії у сфері націобудівництва лише нещодавно стала предметом уваги наукової спільноти. У 2000-х роках вийшло кілька англомовних праць, присвячених історії Чорногорії, зокрема «*Realm of the Black Mountain: A History of*

Montenegro» (Roberts, 2007), «Montenegro: A Modern History» (Morrison, 2008), «Montenegro in Transition: Problems of Identity and Statehood» (Bieber, 2003). Ці узагальнені праці були першою спробою західних оглядачів з'ясувати, що являє собою Чорногорія і хто такі чорногорці. Їхні відповіді на ці питання були досить схематичними, що й не дивно, адже, як і їхні чорногорські колеги, вони намагалися «нормалізувати» чорногорський випадок, зокрема, через апеляцію до концепції «національного самовизначення».

Однак, дослідження чорногорського випадку потребує зміни підходу, адаптації до нових уявлень про державу та націю. Процес появи сучасної чорногорської держави дає унікальний матеріал для аналізу націотворення та державотворення у сучасному глобалізованому світі, основою для якого можуть служити концепції Еріка Гобсбаума «винайдення традиції» та Бенедикта Андерсона націй як «уявлених спільнот». Ця стаття є першим кроком до ґрунтовного осмислення національної політики країн Західних Балкан у світлі інтеграції цих держав до Європейського Союзу.

Від політичного протесту до незалежності

На відміну від інших колишніх югославських республік, Чорногорія на своєму шляху до незалежності не стала ареною гострих етнічних конфліктів та військових дій. Це був поступовий процес, тривалістю у десятиліття, що супроводжувався витворенням окремої чорногорської ідентичності та національної ідеї. На тлі економічної та соціальної стагнації, викликаних санкціями Заходу та війнами у Боснії та Хорватії, серед населення та політичної еліти Чорногорії зростало незадоволення політикою Белграда та діями Слободана Мілошевича. У 1997 році частина чорногорських політиків разом з прем'єр-міністром Чорногорії Міло Джукановичем перейшла в опозицію до режиму Мілошевича, а його перемога на президентських виборах стала поворотним моментом у новітній історії Чорногорії. Про уявлення Джукановича, яке місце займає Чорногорія у федерації, свідчило його передвиборче гасло: «Ніколи одна, але завжди сама по собі».

Політичний розкол, який виник на ґрунті соціально-економічних проблем і прагнення частини чорногорської політичної еліти до реформ, внаслідок зростання тиску з боку Белграда під-

штовхував Джукановича та його соратників все ближче до сепаратистських позицій [3, с.109]. Нова правляча коаліція, у яку увійшли, зокрема, Демократичні соціалісти (лідер – Джуканович) та Соціал-демократична партія, фактично, очолила рух за незалежність Чорногорії, який отримував все більше прибічників серед жителів республіки різного етнічного походження та релігійних переконань. Ідеологічною основою цього руху було, перш за все, уявлення про так званий окремий шлях Чорногорії, яка не повинна розплачуватися за геополітичні амбіції свого сербського партнера.

Період з 1997 до 2000 (рік відставки Мілошевича) був позначений постійними конфліктами між Подгоріцею і Белградом. Офіційно залишаючись частиною ФРЮ, Чорногорія почала будувати власну економічну та фінансову систему [7, с.2]. Наприкінці 1990-х років спільні федеральні інституції ставали все менш функціональними, а керівництво Чорногорії, *de facto*, діяло цілком самостійно. У серпні 1999 року чорногорський уряд ухвалив так звану «Платформу», в якій запропонував перетворити СРЮ в конфедерацію двох рівноправних партнерів, а прем'єр-міністр Філіп Вуянович, у свою чергу, заявив, що це «рівень, менше якого ми не приймемо». [3, с.109]. Поступово уряд Чорногорії перебрав на себе обов'язки, які згідно з Конституцією СРЮ належали до юрисдикції федерального уряду. Свої дії чорногорське керівництво пояснювало необхідністю захистити «інтереси своєї країни та громадян», оскільки федерація «відкрито чи приховано проштовхує порядок денний антидемократичного режиму Мілошевича» [10, с. 36]. Протистояння між двома частинами федерації досягло такого рівня, що на певний час між ними навіть були припинені торговельні відносини. Під час операції НАТО в Косово 1999 Подгоріца відмовилася підтримати Белград і дистанціювалася від конфлікту. Чорногорське керівництво не бажало ставати учасником ще однієї кривавої війни на Балканах та ізгоєм на міжнародній арені.

Питання статусу Чорногорії та відносин з Сербією розколело чорногорське суспільство на прибічників незалежності та унітаристів (прихильники союзу з Сербією). Поляризація поглядів у суспільстві породжувала атмосферу взаємної недовіри між двома таборами. Правляча коаліція вимагала визначити майбутній статус республіки на всенародному референдумі, опозиція відмовлялася

обговорювати умови проведення референдуму та обіцяла бойкотувати подібне волевиявлення [9, с.3]. Після відсторонення від влади Слободана Мілошевича у 2000 році питання проведення референдуму щодо незалежності Чорногорії із теоретичної площини перейшло у практичну. Однак ЄС, побоюючись, що подібний крок спровокує новий виток напруження на Балканах, переконав чорногорське керівництво відкласти це питання на п'ять років. У березні 2002 року представники Сербії, Чорногорії і Євросоюзу підписали Угоду про принципи та відносини між Сербією та Чорногорією, так звану «Белградську угоду». Ця угода визначала принципи відносин між двома частинами Державного союзу Сербії і Чорногорії, яких тепер пов'язувала хіба що спільна безпекова політика та міжнародне представництво.

Спроба ЄС врятувати Югославію у вигляді державного союзу закінчилася провалом. Хоча чорногорське керівництво й відклало питання референдуму, але взяло курс на зміцнення економічної та політичної незалежності від Белграда. Незабаром воно вже зосередило у своїх руках усі економічні функції незалежної держави, в тому числі контроль над монетарною політикою, банківською системою, митницею і прикордонною службою. У промові перед церковними ієрархами на початку 2006 року Міло Джуканович недвозначно заявив: «Ми в Чорногорії здобули такий рівень автономії та суверенності, який дозволяє нам самостійно судити, що є корисним для Чорногорії, а що ні. Однак це у жодному разі не спрямовано проти Сербії»[1].

Довгоочікуваний референдум за незалежність відбувся 21 травня 2006 року, в ньому взяло участь 477 тис. осіб (явка становила 86,3%), але остаточної крапки у протистоянні прихильників та противників незалежності він не поставив. Вирішальне значення для підбиття підсумків голосування мали голоси представників національних меншин (боснійських мусульман, албанців та ін.), які у своїй переважній більшості підтримали незалежність. Це, а також той факт, що прихильники незалежності ледве подолали бар'єр в 55%, встановлений Європейським Союзом для визнання результатів референдуму (перевага становила лише 2300 голосів), створили сприятливий ґрунт для численних спекуляцій з боку їхніх опонентів. І тому, хоча офіційно

Белград визнав незалежність Чорногорії, в політичних та інтелектуальних колах Сербії досі не вщухають дискусії щодо легітимності та життєздатності чорногорської державності.

Чорногорський національний проект

В основі багаторічної суперечки щодо права чорногорської держави на існування лежить різне розуміння двома сторонами поняття нації та держави. На відміну від сербської влади, яка в центр своєї діяльності поставила інтереси сербської нації у її вузькому етнічно-релігійному значенні, керівництво Чорногорії з середини 1990-х років активно підтримує ідею громадянської (мультиетнічної) нації. Відповідно до громадянської моделі нація являє собою територіальну спільноту громадян, пов'язаних загальними законами та спільною громадською культурою. Тобто особливе значення для визначення національної належності особи має її громадянство, а не етнічне походження чи віросповідання. Однак у трактуванні сербських політиків та науковців громадянський націоналізм Чорногорії є нічим іншим, як спробою відволікти увагу від того простого факту, що між чорногорцями та сербами немає суттєвих етнічних, релігійних та лінгвістичних відмінностей, які дозволили б говорити про існування окремої чорногорської нації. А оскільки державу вони розглядають як форму самовизначення певної нації на своїй суверенній території, то незалежна держава Чорногорія, на їхній погляд, – це результат політичних маніпуляцій громадською думкою.

Сербська політична та інтелектуальна еліта у своїй відданості концепції національної держави далеко не одинока, понад те, тенденція ототожнювати націю і державу домінувала у майже всіх державах, що постали після розпаду СФРЮ. У певному сенсі, чорногорські політики, які взяли на озброєння громадянську концепцію нації, кинули виклик засадничому принципу національних ідеологій балканських країн – взаємозв'язку «крові та ґрунту». Міло Джуканович, який у 1998 році був обраний президентом Чорногорії, у своїх численних промовах не втомлювався нагадувати своїм співвітчизникам, що Чорногорія – єдина з республік колишньої Югославії, яка уникла міжетнічних конфліктів та служила притулком для біженців з Боснії та Косово. Понад те, мультикультуралізм та толерантність було проголошено сутнісною характеристикою чорногорців

«Демократичний дух і терпимість, які ми плекали протягом останніх двох десятиліть, допомогли нам захистити Чорногорію від конфліктів і руйнувань. Століттями православні, католики і мусульмани жили разом на цій території. Ми пишаємося тим, що під час югославської трагедії наприкінці ХХ століття Чорногорії вдалося залишитися «оазисом» миру, міжнаціональної злагоди, духовної та релігійної терпимості. У воєнний час Чорногорія відкрила свої двері всім, хто цього потребував, не питаючи про їхню віру чи національність. Це є величезним цивілізаційним активом сучасної Чорногорії, яка протягом століть була відома як країна воїнів і героїв», – заявив Джуканович, відкриваючи міжнародну конференцію церковних ієрархів за кілька місяців до референдуму [1].

На подібні твердження натрапляємо не лише у виступах політиків, а й у статтях чорногорських науковців та публіцистів. Для них характеристика Чорногорії як спільноти, в якій мирно співіснують представники різних релігійних та етнічних груп, є доказом її принципової відмінності від Сербії. Так, чорногорський дослідник Горан Секулович у своїй книжці «Чорногорська ідентичність» підсумовує: «Чорногорія є прикладом для всього світу толерантного, демократичного, цивілізованого і стабільного міжрелігійного та міжетнічного співіснування» [13]. Коріння цього науковець вбачає у традиціях і цінностях Чорногорської православної церкви, яка протиставляється агресивній та нетерпимій Сербській православної церкви.

Слід підкреслити, що міфотворчість сучасної Чорногорії про її безконфліктне культурне різноманіття входить у пряме протиріччя не лише з фактами нещодавнього минулого, а й заперечує її воєнничу культуру, яка протягом століть була основою чорногорської самобутності [4, с.59]. Дійсно, на території Чорногорії у 1990-х роках воєнні дії не велися, але твердження, що Подгоріці вдалося залишитися осторонь кривавого протистояння на Балканах, – є перебільшенням. Чорногорські частини ЮНА у 1991 року брали активну участь у тримісячній облозі хорватського міста Дубровник. І загалом, під час війни Чорногорія залишалася вірним союзником Сербії, а Джуканович публічно підтримував політику Слободана Мілошевича. Ще більш суперечливими видаються відсилання до давнішої історії Чорногорії. Варто лише згадати, що

центральною темою «Гірського вінця» – визнаний літературний шедевр чорногорського владики Петра II Петровича Негоша – є зображення фізичного знищення чорногорців, які прийняли іслам. Однак, схоже, чорногорські політики та інтелектуали ніяких суперечностей між задекларованим культурним різноманіттям Чорногорії та її минулим не помічають або воліють не помічати.

«У Чорногорії немає суперечок щодо її багатонаціонального та багатоконфесійного характеру. Чорногорія не має жодних проблем з різницею культурних чи цивілізаційних цінностей. Навпаки, саме це розмаїття визначає її як єдине ціле. Адже незалежно від етнічних, релігійних і культурних відмінностей її громадяни дедалі частіше усвідомлюють свою ідентичність через ідею свободи, яка визначала їхнє минуле і визначатиме майбутнє», – заявив Джуканович [1].

Процитований вище виступ Джукановича, який тоді знову обіймав пост прем'єр-міністра Чорногорії, є квінтесенцією багаторічних напрацювань чорногорських політиків та науковців для обґрунтування та легітимізації руху за незалежність. Джуканович не просто навів історичні та політичні аргументи, а окреслив риси бажаної чорногорської нації, визначив її ідеологічні основи та цілі.

Слід зазначити також, що важливу роль у мобілізації населення навколо ідеї незалежності відіграв євроінтеграційний чинник. Кінцевою метою демократичних перетворень у Чорногорії було проголошено її вступ до ЄС, а незалежність розглядалася як крок, що пришвидшить цей процес. На початку 2000-х років членство в Євросоюзі набуло в Чорногорії статусу національної ідеї, досягнення якої у рамках державного союзу з Сербією значно ускладнювалося. Європейська інтеграція презентувалася керівництвом країни як інструмент внутрішньої інтеграції чорногорського суспільства, подолання його внутрішніх розколів та протиріч, а найголовніше – вирішення всіх економічних негараздів [7, с.41]. Паралельно Чорногорія намагалася відмежуватися від своїх балканських сусідів, підкреслюючи окремість свого зв'язку з європейською цивілізацією. «Чорногорія географічно знаходиться в Європі, вона вбудована в її культуру, так само, як європейська культура є частиною наших цінностей. Але ми хочемо також брати участь в європейському економічному, правовому і політичному союзі», – заявив прем'єр-міністр Міло Джуканович у лютому 2006 року [1].

Таким чином, в основу аргументації на користь незалежності була поставлена ідея свободи, яка проголошувалася загальнонаціональною цінністю та принципом життя чорногорців. Згадуючи про давню історію Чорногорії, Джуканович апелював не до права на самовизначення націй, а наголошував на праві громадян самим вирішувати свою долю. Саме незалежність, у його трактуванні, дозволяє найповніше реалізувати цю свободу, а отже забезпечить задоволення інтересів усіх жителів Чорногорії. Саме тому з Конституції Чорногорії, затвердженої Скупщиною 19 жовтня 2007 року, було видалено положення про «історичне право чорногорського народу та інших автохтонних народів та громадян жити у вільній державі Чорногорія». В Основному законі відсутні будь-які посилення на особливе становище чорногорців як етнонаціональної спільноти. У преамбулі читаємо: «Ми, представники різних народів і національних меншин, що проживають у Чорногорії: чорногорці, серби, боснійці, албанці, мусульмани, хорвати та інші, будучи вільними і рівноправними громадянами, виступаємо за демократичну і громадянську Чорногорію».

Держава без титульної нації: місія неможлива?

Після проголошення незалежності національне питання і надалі залишається фактором внутрішньої нестабільності у Чорногорії. Сконструйована чорногорськими політиками ідеологема мультиетнічної громадянської нації не вирішила фундаментального питання новоствореної держави: хто такі чорногорці? Згідно з Конституцією СФРЮ чорногорці були визнані окремою нацією, однак, як і у випадку з боснійцями та македонцями, надання офіційного статусу було швидше спробою забути про проблему, аніж розв'язати її. Зрештою, проголошуючи курс на створення єдиної спільноти югославів, керівництво СФРЮ вважало національні та локальні ідентичності окремих югославських народів тимчасовим явищем, необхідним політичним компромісом. Як наслідок, за часів комуністичної влади питання сутності чорногорської ідентичності, як і її зв'язку із сербською, було витіснено з публічних та наукових дебатів. Але це зовсім не означало, що протиріччя між прихильниками та противниками національного статусу чорногорців зникли. Покажемо у цьому

контексті є підготовка другого видання Енциклопедії Югославії, яка тривала більше десятиліття, зокрема, і через позицію чорногорських науковців. Найбільше суперечок викликали заяви чорногорських авторів про походження їхньої нації від давнього плем'я дукляни, питання чорногорської мови та національна належність історичних осіб, які входять до національного пантеону героїв і сербів, і чорногорців [6, с.73].

Агітуючи за незалежність республіки, чорногорські політики акцентували увагу, перш за все, на ідеалах громадянської нації та намагалися уникати розмов про специфічну чорногорську ідентичність, прерогативу радикальних націоналістів. Останні знаходилися на маргінесі політичного життя, а їхні заяви, як, наприклад, щодо різного етнічного походження сербів та чорногорців та заклики до радикального розмежування чорногорської та сербської мови не мали широкої підтримки. На державному рівні питання національної самобутності чорногорців було порушене лише після проголошення незалежності. Певним каталізатором цього процесу стала непримирима позиція Сербії у питанні визнання окремішності чорногорців, а отже, легітимності нової держави.

Спершу відмежування чорногорців від сербів мало досить символічний характер (зміна державних символів та назв), однак поступово ситуація змінилася. Керівництво Чорногорії дійшло висновку, що принципу громадянського націоналізму не достатньо для того, щоб молода держава могла дієво протистояти наявним внутрішнім та зовнішнім загрозам. Ключову роль у цьому процесі відіграв той факт, що третину населення новоствореної держави становить сербська меншина, яка голосували проти незалежності та поділяла погляди своїх братів з іншого боку кордону. Пріоритетним напрямом державної політики Чорногорії стала легітимізація права чорногорців називатися нацією через пошук історичних, культурних, лінгвістичних доказів їхньої окремішності. Зміна в акцентах яскраво помітна, якщо порівняти промови Джукановича за 2006 та 2012 рік. За кілька місяців до доленосного референдуму він говорив про Чорногорію як гармонійну спільноту та втілення ідеї свободи, а через шість років – національну ідентичність чорногорців та розвиток чорногорської самобутності.

У зверненні до парламенту у грудні 2012 року Джуканович, повторивши тезис про культурне багатоманіття як основу ідентичності Чорногорії, закликав до розбудови чорногорської культури, нації та церкви. «Нинішня полеміка стосовно проблеми ідентичності відображає сторічне протистояння між тими, хто виступає «за», і тими, хто виступає «проти» державності Чорногорії. Зміцнюючи почуття вірності Чорногорії, ми підносимо також і себе. Як політично відповідальні люди, ми повинні виробити відмінну чорногорську ідентичність. І ця ідентичність має складатися не лише з символів, хоча вони теж важливі, але й наших знань, можливостей і готовності будувати сучасне суспільство. Ідентичність являє собою нашу ідентифікаційну карту (ID) сьогодні і завтра у багатоцентровій та мультикультурній Європі», – заявив Джуканович [2].

Водночас, у своїх публічних виступах Джуканович недвозначно давав зрозуміти, що це вимушений крок у відповідь на дії та заяви керівництва Сербії та просербських політиків Чорногорії. «[Чорногорію] не повинні вводити в оману нібито братські заяви про те, що, добре, будьте незалежними, але відмовтеся від претензій на власну національну ідентичність, культуру, церкву та мову. Тому що ті, хто дає нам такі поради, робить це не з братських мотивів. Вони залишають шанс для того, щоб через 10 або 20 років знову запитати: оскільки ми однакові, навіщо потрібні дві сербські держави поруч одна з одною?», – пояснив свою позицію Джуканович в інтерв'ю чорногорській газеті «Pobjeda»[11].

Привертає увагу інструменталістський підхід чорногорського керівництва до розв'язання проблеми ідентичності. Один з найпоказовіших прикладів – мовна політика. У 2007 році чорногорська була визнана офіційною державною мовою у Конституції. По суті, відбулася лише зміна назви (з сербської на чорногорську), без жодних змін у мовній структурі [14]. Необхідність перейменування мови була обґрунтована політичними інтересами чорногорської держави. «Назва мови визначає її сутність, яка завжди показує, що це мова тієї чи іншої нації. Етнічна або національна атрибуція та номінація захищає кожну мову від деградації та асиміляції», – читаємо в заяві чорногорського ПЕН-клубу [5]. Тобто, визнання мови, якою спілкуються чорногорці, сербською – це крок до перейменування чорногорців у сербів. Однак аргументація авторів

заяви є досить заплутаною та двозначною. З одного боку, вони визнають, що окремої чорногорської мови як такої не існує, а з іншого – стверджують, що мова чорногорців має «свої фонетичні, морфологічні, синтаксичні, семантичні, лексичні особливості, а також власну історію та літературне самовираження»; і в жодному разі не є діалектом іншої мови.

«Термін “чорногорська мова” не передбачає цілковито окремої мови, натомість це одна з чотирьох назв (чорногорська, сербська, хорватська, боснійська), якою чорногорці позначають свою частину Штокавської системи – спільної спадщини чорногорців, мусульман, сербів і хорватів. Це їхнє невід’ємне природне право. Ненауково і політично шкідливо розглядати чорногорську мову як діалект сербської мови. Чорногорська мова з генетичної, типологічної та структурної точок зору – це не що інше, як підсистема, варіант слов’янської мовної системи, чії мовні особливості продиктовані походженням і розвитком дуклянів (жителів Зети) – чорногорців», – говориться в заяві чорногорського ПЕН-клубу.

Подібна гра з термінами, як і надмірна політизація цього питання, призвели до того, що питання мови стало додатковим фактором розколу чорногорського суспільства. Тепер лінія поділу пройшла між тими, хто прийняв нові правила гри і погодився називати свою мову чорногорською, і тими, хто вважає подібний крок непотрібним і навіть шкідливим. Для порівняння, згідно з переписом 2011 року 45% жителів Чорногорії визначили себе як чорногорці і 29% – як серби. Проте своєю рідною мовою чорногорську назвали лише 37% жителів країни, а сербську – 44% [12].

Ще одним важливим аспектом стало церковне відмежування від Сербії. Річ у тім, що Сербська православна церква розглядалася як головний агент впливу Сербії у сусідніх республіках, понад те, як рушійна сила сербської державної політики [13]. Церковне питання було менш дискусійним, адже йшлося про відновлення давньої автокефалії Чорногорської православної церкви. Як уже зазначалося, у рамках нового націоналістичного нарративу толерантна Чорногорська церква протиставляється своїй агресивній та нетерпимій «сербській сестрі». Чорногорський дослідник Горан Секулович звинувачує сербських церковників у насажденні клери-

кально націоналістичних і асиміляційних практик у Чорногорії після приєднання останньої до Сербського королівства у 1918 року. Зокрема, йдеться про визначення національної належності особи через релігійну, коли всіх, хто сповідував православ'я, автоматично зараховували до етнічних сербів, зокрема, і в офіційних переписах [8].

Питання мови та церкви є лише частиною широкої державної політики, спрямованої на зміцнення національного «стрижня» чорногорської ідентичності. Після проголошення незалежності керівництво Чорногорії дійшло висновку, що концепція громадянської нації не здатна гарантувати незалежність та цілісність молодій державі, і звернулося до інструментарію націоналістичної політики.

Висновки. Центральним елементом націобудівництва Чорногорії була і залишається перспектива членства в Європейському Союзі. По суті, проголошуючи ідеали свободи, керівництво Чорногорії бажало залишити один союз, щоб стати частиною іншого – Європейського. При цьому останній ідеалізувався, а в євроінтеграції вбачали панацею від усіх бід чорногорської держави. Чорногорські політики переконували своїх виборців, що незалежна Чорногорія матиме сильнішу економіку і зможе швидше вступити до Європейського Союзу, ніж разом із Сербією. Однак той факт, що на початку 2000-х років Чорногорія вже фактично сформувала власну економічну систему, а ЄС відкрив новий розділ у відносинах з Сербією, після усунення від влади Мілошевича, дає підстави вважати, що, крім економічних, у чорногорських політиків були й інші мотиви. Слід також згадати, що ЄС виступав проти відділення Чорногорії і навіть переконав Подгоріцу відтермінувати референдум за незалежність на п'ять років.

Що ж тоді насправді рухало прибічниками незалежності? Центральну роль у будь-якому русі за незалежність, і Чорногорія не є винятком, відіграють емоції, а не раціонально-економічні обґрунтування. Бурхливе святкування молоддю результатів референдуму на вулицях Подгоріци засвідчило появу нового покоління чорногорців, для яких незалежна Чорногорія є цінністю сама по собі. Адже протягом десятиліття, що передувало референдуму, па-

ралельно з обговоренням політичних та економічних вигод союзу з Сербією публікувалися численні історичні розвідки щодо минулого Чорногорії, її непростих відносин з Сербією, особливостей та унікальності чорногорського народу. Це і створило той емоційний ґрунт, без якого була б неможливою суспільна мобілізація на підтримку відділення від культурно та історично близької Сербії.

Сербські автори наголошують на штучності чорногорського руху за незалежність, називаючи це політичним проектом або навіть «змовою вузької групи сепаратистів». Проте це є надмірним спрощенням складних суспільних трансформацій, які пережило чорногорське суспільство протягом 1990-х років. Прагнення до незалежності визрівало всередині чорногорського суспільства паралельно і у тісному зв'язку з боротьбою політичної еліти Чорногорії за самостійність від Белграда. Перехід Джукановича в опозицію до Мілошевича у 1997 році, як і зміна його поглядів на сербсько-чорногорські відносини, відповідали політичним настроям значної частини населення. Примітно, що, на відміну від інших республік колишньої Югославії, в Чорногорії рух за незалежність очолили не дисиденти (опозиціонери), а представники режиму.

Ще одна принципова відмінність Чорногорії від її югославських сусідів – відмова від етнічного націоналізму на користь громадянської моделі нації. На думку її керівництва, Чорногорія є принципово відмінною від своїх сусідів, а саме – позбавленою таких «балканських хвороб», як «нетерпимість» та «націоналізм»: «Ми думаємо і говоримо про Європу як європейці, а не як люди з Балкан, тому що це теж наш дім і наше майбутнє» [2]. Однак наскільки міцною є держава без чіткої національної ідентичності, долю якої вирішили голоси 2 тисяч осіб? Чи можливо Чорногорія є передвісником зникнення національних держав у сучасному світі через поступове нівелювання цінностей, на якій вони будуються? Вісім років існування незалежної Чорногорії підтверджують, що це не так. Керівництво Чорногорії, не відмовившись від концепту громадянського націоналізму, взяло курс на зміцнення самобутності державоутворюючої нації – чорногорців. По суті, йдеться про офіційне закріплення за чорногорцями всіх загальноприйнятих ознак титульної нації: власної мови, церкви, культури та ін. Утвердження національної, культурної та релігійної самобутності чорногорців

розглядається як спосіб забезпечити країну від зовнішніх посягань та нейтралізації внутрішньої опозиції. Однак націоналізація політичного дискурсу Чорногорії криє у собі чимало загроз, одна з яких – зникнення тієї основи для інтеграції чорногорського суспільства, яку створювала громадянська концепція нації.

1. Промова прем'єр-міністра Міло Джукановича на конференції «Держава і церква у пошуках шляхів співпраці для вирішення проблем сучасного світу, що змінюється», Цетиньє, 14 лютого 2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.predsjednik.gov.me/en/press-center/Opinion_Pieces/18061/11545.html

2. Промова прем'єр-міністра Міло Джукановича на засіданні парламенту Чорногорії 4 грудня 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gov.me/en/news/118131/Address-by-Prime-Minister-Designate-Milodukanovic-at-Montenegro-Parliament-session.html>.

3. Caspersen N. Elite Interests and the Serbian-Montenegrin Conflict / N. Caspersen // *Southeast European Politics*. – Vol. IV, No.2-3. – November 2003. [Електронний ресурс] –Режим доступу: <http://www.seep.ceu.hu/archives/issue42/caspersen.pdf>

4. Čađorović N. Constructing and Rethinking Montenegrin National Identity / N. Čađorović, C. Carmichael // *Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku*. – Vol.43, No.1. – 2006.

5. Deklaracija crnogorskog P.E.N. centra o ustavnom položaju crnogorskog jezika. – 1997. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.montenet.org/language/pen-decl.htm>.

6. Dragović-Soso J. Saviours of the Nation: Serbia's Intellectual Opposition and the Revival of Nationalism / J. Dragović-Soso. – London, 2002.

7. Drakic M., Sautet F., McKenzie K. Montenegro: the Challenges of a Newborn State // *Mercatus Policy Series Country Brief*. – N. 2. – Mercatus Center at George Mason University, 2007.

8. Montenegrin Census' from 1909 to 2003 [Електронний ресурс] // *Magazine Princip*. – Belgrade, 2004. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.njegos.org/census/>.

9. OSCE. Office for Democratic Institutions and Human Rights. Republica of Montenegro, Serbia and Montenegro. Referndum. 21 May 2006 // *OSCE Assessment Mission Report*. – 7 – 9 March 2006.

10. Opening Remarks by Milo Djukanović, president of the Republic of Montenegro // *Montenegro on the Brink: Avoiding Another Yugoslav War // Project on Ethnic Relations*, 2000. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.per-usa.org/Reports/Montenegro.pdf>

11. Party leader: Serbia denying Montenegrin identity // «B92» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.b92.net/eng/news/region.php?yyyy=2011&mm=07&dd=14&nav_id=75437

12. Population by ethnicity and mother tongue, Population Census in Montenegro 2011 // Statistical Office of Montenegro [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.monstat.org/eng/page.php?id=393&pageid=57>.

13. Sekulović G. Montenegrin Identity / G. Sekulović. – Podgorica, 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.montenegro.org.au/cgidentitetsekulovic.html>

14. What Language do Most Montenegrins Speak? // European Stability Initiative. – September 2007 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.esiweb.org/index.php?lang=en&id=271>.